

EVANJELICKÝ KOSTOL V TRNAVE: GENÉZA VZNIKU JEDINEČNEJ SAKRÁLNEJ ARCHITEKTÚRY

Katarína Haberlandová

1 Evanjelický kostol v Trnave v súčasnosti.
Autorka: Katarína Haberlandová, 2015

2 Návrh kostola, autor Ludwig Schöne, 1904.
Zdroj: Archív evanjelickej fary v Trnave

Evanjelický kostol v Trnave z rokov 1923–1924 je prvou samostatnou realizáciou Josefa Mareka na Slovensku a jedinou sakrálnou stavbou v rámci tvorby tohto architekta. Súčasne je jedným z mála príkladov evanjelického kostola amfiteárovej dispozície koncipovanej pre účel modernej evanjelickej liturgie v danom období. Marekov kostol bol dôležitým príspevkom k celkovému trendu intenzívnejšej výstavby evanjelických chrámov v medzivojnovom období, ktorý súvisel s narastajúcim vplyvom Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku.

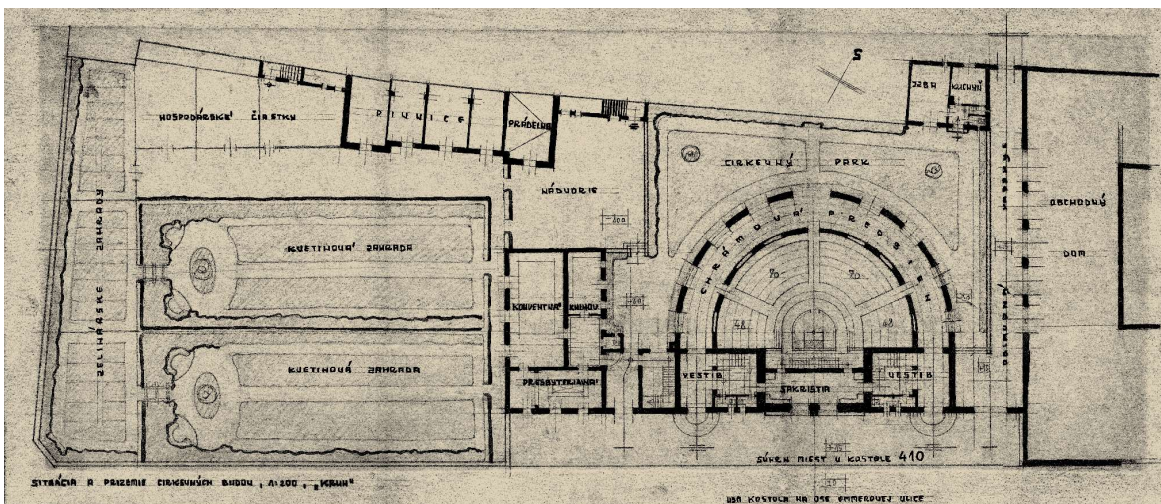
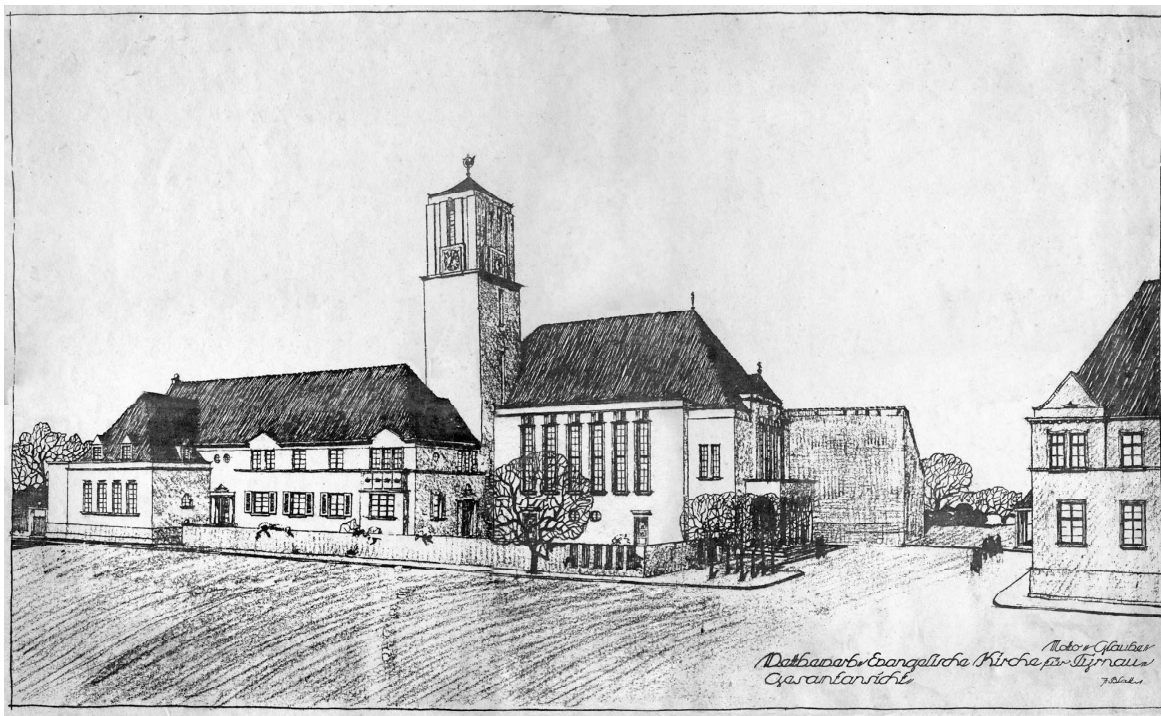
Situácia katolíckej cirkvi bola po roku 1918, naopak, veľmi komplikovaná. Spájala sa totiž s ideálmi monarchie, ktoré boli po vzniku demokratického Československa už neaktuálne. Prezident Masaryk sa ako hlava štátu rozhodol zachovať voči katolíckej cirkvi prísnu neutralitu.¹ Súčasne však,

Masarykovu axiómu, že štáty sa budujú na spoločných ideách v rovine organizácie cirkevného života kritizovali, lebo český a slovenský národ nemali spoločné korene v českobratskom náboženstve a zásadných historických mílnikoch s tým spojených, čo narúšalo homogenitu evanjelickej cirkvi v Československu.² Významné osobnosti evanjelickej cirkvi sa napriek všetkému na Slovensku angažovali postupne vo všetkých oblastiach, aj vo vrcholnej politike. Napríklad evanjelický teológ Štefan Osuský z Brezovej úzko spolupracoval s Milanom Rastislavom Štefánikom na poli diplomatických služieb. Slovenskí evanjelici sa aktívne usilovali o autonómiu cirkvi, na základe čoho v roku 1919 vydal Vavro Šrobár nariadenie o dočasných ustanoveniach pre evanjelickú cirkev na Slovensku, ktoré zabezpečovalo právo samosprávy, avšak len na prechodný čas dvoch rokov.³

STAVEBNÝ ROZMACH TRNAVY MEDZI DVOMA SVETOVÝMI VOJNAMI

Trnava prešla po roku 1918 veľmi podobným vývojom ako Bratislava. Josef Marek sem prišiel v roku 1921. Významné historické mesto s bohatými cirkevnými dejinami, situované blízko Bratislavy, zrejme pre architekta znamenalo dobrú príležitosť pre štart jeho vlastného ateliéru, ktorý by bol v Bratislave možno oveľa zložitejší.

Juraj Mandel v súvislosti s medzivojnovou stavebnou činnosťou v Trnave píše, že v meste boli v prvých rokoch republiky postavené len najpotrebnejšie stavby pre robotníkov a stavba úradníckeho domu cukrovarského v štýle *nemeckých predválečných architektúr*.⁴ Marek prichádza do Trnavy aj kvôli práci stavebného dozoru na výstavbe obytnej kolónie závodov Coburg. Pre túto továreň projektovali architekti Siegfried Theiss a Hans Jaksch. Tunajšie továrenské stavby sú

3 Súťažný návrh kostola, autor pravdepodobne Josef Effenberger, dvadsiate roky 20. storočia.
Zdroj: Archív evanjelickej fary v Trnave

4 Súťažný návrh kostola, autor pravdepodobne Juraj Tvarožek, dvadsiate roky 20. storočia.
Zdroj: Archív evanjelickej fary v Trnave

označované za prvé príklady modernej architektúry na Slovensku, aj v kontexte s architektúrou robotníckej kolónie, kde sa modernistické prvky neobjavujú tak naplno ako vo výrobných halách, ale skôr v náznakoch.⁵

Súťaž a následná realizácia evanjelického kostola boli v Trnave jednými z najvýznamnejších udalostí prvej polovice dvadsiatych rokov, avšak vôbec nie jedinými. Predpoklad prudkého stavebného rozmachu mesta predurčil podobné udalosti ako v Bratislave. 11. júla 1921 mesto schválilo generálny návrh regulačného plánu, vypracovaného Ivom Benešom z Brna, ako aj ideový návrh rozvoja mesta na západnej strane „Za hradbami“ (predtým Spiegelsal), vypracovaný mestským inžinierom Milom Rapošom. Stavieb, ktoré postupne vznikli v Trnave v druhej dekáde medzivojnového obdobia a k moderne sa už hlásia bez tradicionalistických konotácií, je pomerne dosť. Jedným z takýchto

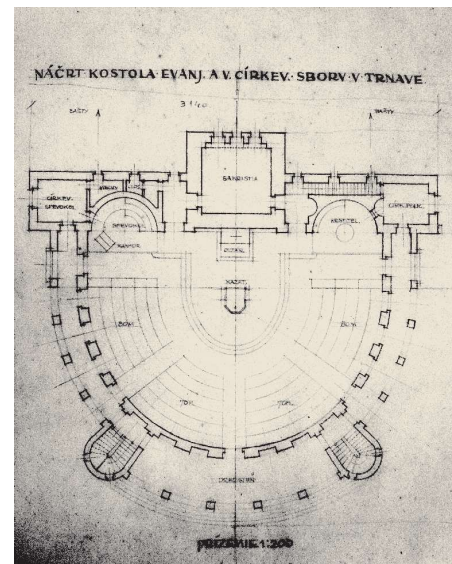
príkladov je evanjelický dom z tridsiatych rokov, postavený podľa projektov Juraja Chorváta hneď vedľa Marekovho evanjelického kostola.

SÚŤAŽE NA EVANJELICKÝ KOSTOL V TRNAVE

Počet „evanjelických duší“ v Trnave sa pred rokom 1918 pohyboval okolo 700. „Tento, čo aj nie veľký počet veriacich, keď i mal zabezpečenú bohoslužebnú miestnosť, preca len vždy túžil po dôstojnom stánku božom.“ ... napísal Arpád Janoviček.⁶ Ten vzápätí píše, že od roku 1902 bola systematizovaná v trnavskom cirkevnom zbore druhá farárska stanica. Predpokladajme, že ide o faru v záhrade Marekovho kostola, zachovanú dodnes. V roku 1910 podľa všetkého cirkev kúpila pozemok, na ktorom dnes stojí kostol. Z textu Arpáda Janovička vieme aj to, že snahy o výstavbu kostola vrcholili v roku 1914, keď

5 Súťažný návrh kostola, autor pravdepodobne Wilomitzer z Teplíc, dvadsiate roky 20. storočia. Zdroj: Archív evanjelickej fary v Trnave

6 Pôdorys evanjelického kostola, autor Josef Marek, 1923. Zdroj: Pozostalosť J. Mareka (215.681-215.695), Archív Múzea mesta Brna

má mal mať cirkevný dozorca Ján Kalenda pripravené projekty, ktoré mali byť realizované do 31. októbra 1917. Cirkev vtedy oslávila 400. výročie reformácie.

Presná genéza súťaže, ako aj cesta k súčasnej podobe kostola dosiaľ neboli popísané. Existujú však archívne pramene, na základe ktorých sa už dnes dajú určité súvislosti objasniť. Mnoho z dokumentov, písomných či plánových sa, žiaľ, stratilo, alebo bolo zámerne zlikvidovaných.

Vieme, že myšlienky o vybudovaní nového kostola v Trnave siahajú až do 19. storočia a že v roku 1902, keď postavili faru, sa pravdepodobne znova oživil. Medzi archívnymi dokumentmi fary sa našli projekty z roku 1904, ktorých autorom je viedenský architekt Ludwig Schöne (1845–1935). Rodák z Lipska, ktorý svoje štúdiá architektúry absolvoval v rodnom meste a v Hannoveri, sa napokon usadil vo Viedni. Počas svojho pôsobenia vytvoril mnoho sakrálnych stavieb. Pomerne početnú skupinu jeho diela tvoria aj evanjelické kostoly. Z nich spomeňme aspoň evanjelický kostol v Güns (1892–1894), v mestskom parku vo Villachu (1901–1903, spolu s Friedrichom von Schmidts) a luteránsky kostol v 18. viedenskom obvode, ktorý Schöne staval spolu s architektom Theodorom Bachom v rokoch 1896–1898.⁷ Ich podoba s projektom nájdeným v Trnave je viac než evidentná. Na trnavských projektoch Ludwiga Schöneho nie je popis alebo názov projektu, z ktorého by bolo jasné, že ide o návrh kostola pre toto mesto. Môžeme teda považovať len za akúsi neformálnu alternatívu, inšpiráciu, ktorá vznikla pri uvažovaní o podobe nového kostola za bližšie neobjasnených okolností. Vo Viedni, kde Ludwig Schöne pôsobil, už na prelome storočí existovalo silné hnutie za architektonickú modernu. Architekt však napriek tomu zvolil na plánoch zachovaných v Trnave rýdzo

historizujúci sloh, odvodeninu svojich minulých realizácií.

Pre skúmanie vzniku súčasnej podoby kostola je však prirodzene dôležitejšie sledovať súťaž, ktorá sa uskutočnila bezprostredne pred jeho výstavbou v roku 1923. Členmi poroty boli známy evanjelický farár Fedor Ruppeltdt a architekt František Krupka. Podľa literatúry výsledky súťaže dopadli takto: prvá cena nebola udelená, druhú cenu získal František Gahura a tretiu Tvarožek. Vieme aj to, že druhá a tretia cena boli udelené najmä preto, že spĺňali podmienku amfiteátrového usporiadania kostola. Z ďalších projektov, ktoré boli pozoruhodné z konštrukčného hľadiska, sú spomenuté projekty dvoch pôvodom nemeckých architektov – Wilomitzera z Teplíc-Šanova a Jozefa Effenbergera z Liberca.⁸

Hoci súťažné projekty, ktoré sa dodnes v Trnave zachovali, nie sú signované a jeden z nich chýba, podľa určitých znakov sa dá predpokladať, že sa zachovali projekty Wilomitzera, Effenbergera a Tvarožka a Gahurove projekty ostávajú neznáme. Ako vieme, druhá a tretia cena boli udelené pre amfiteátrový pôdorys, pričom my máme k dispozícii len jeden takýto projekt, popísaný v slovenskom jazyku. Predpokladáme teda, že ide o projekt Jura Tvarožka. Effenbergera zasa identifikujeme podľa typu písma, ktorým je projekt popísaný v nemeckom jazyku. Z dostupných zdrojov sme zistili, že tento typ písma (hoci v danom období pomerne rozšírený) používali práve v ateliéri Effenberger-Noppes v Liberci.⁹

Rozhodujúci dôvod, prečo napokon ani jeden projekt porota nevybrala a návrh kostola priamo zadala Josefovi Marekovi, sa dá zistiť priamo zo zachovaných plánov. Architektúra veže orientovanej do námestia je u Tvarožka ešte historizujúca, so zaujímavou dlátkovou strechou, s výrazným plastickým

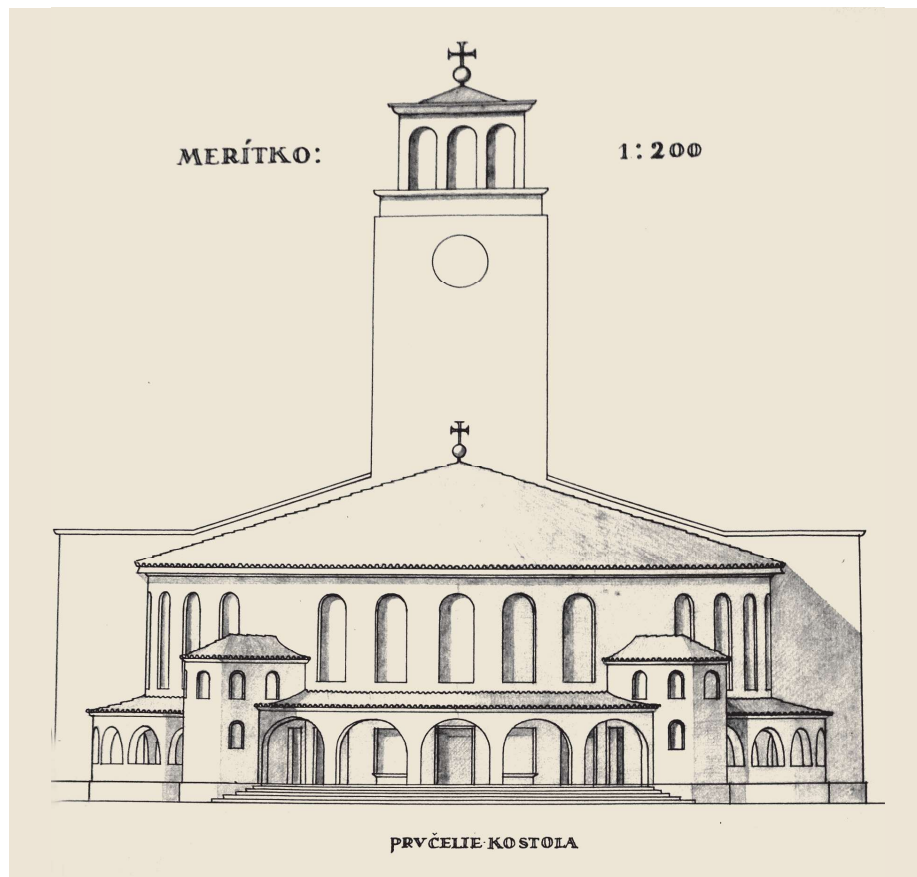
zdobením v strede parteru, v ktorom sa črtá motív dvojkríža. Za touto „hradbou“ sa síce skrýva cirkvou žiadaný amfiteáter, ten však ostáva z uličného pohľadu skrytý v útrobách. Effenberger a Wilomitzer navrhli pozdĺžne kostoly, hoci samotná forma veže je už moderná. Effenberger navyše vchod do kostola umiestnil z ulice, nie z námestia. Marek na to išiel inak. Veža sa nachádza vzadu, opiera sa o hradby, pričom v základnom tvare valca sa navonok naplno priznáva vnútorný amfiteáter, vo vstupnej časti doplnený arkádami.

Je pravdepodobné, že Marek sa jediný dokázal striktnie pridržiavať regule amfiteátra aj na základe teoretického diela farára Fedora Ruppeltdta, jedného z členov poroty. Ten ho údajne vypracoval aj podľa vzorov kostolov v Nemecku a v Amerike, ktoré poznal.¹⁰ Na výrazný vplyv Fedora Ruppeltdta v oblasti stavieb evanjelických kostolov napokon upozorňujú aj Matúš Dulla a Jana Pohaničová v súvislosti s konceptom kostola v Žiline od Michala Milana Harminca z rokov 1934–1935.¹¹

Na jar roku 1924 bola publikovaná Ruppeltdtova obsiahla esej *Evanjelický kostol (úvaha o stavbe, slohu a o vnútornom zariadení evanjelického kostola)*. Táto esej je prakticky presným popisom, ktorého sa pri práci na projektoch Marek pridržiaval, respektíve vytiahol z neho čistú esenciu základnej požiadavky amfiteátra, ktorú ničím sekundárne neobaloval a nezdobil. Požiadavkám formulovaným Ruppeltdtom dominujú okrem amfiteátrového pôdorysu dobré akustické podmienky, riešenie prirodzeného aj umelého osvetlenia, jednoduchá farebnosť a ornamentika. Takmer všetky tieto podmienky vyplývajú z povahy evanjelickej bohoslužby. Ruppeltdt píše: „Evanjelická bohoslužba chrámová je podľa vzoru apoštolského spoločným shromáždzením.“¹² Preto by mali všetci účastníci zhromaždenia na seba počas bohoslužby

7 **Evanjelický kostol – pohľad, autor Josef Marek, 1923.** Zdroj: Pozostalost J. Mareka (inv. č. 215.681-215.695), Archív Múzea mesta Brno

8 **Evanjelický kostol v Trnave, päťdesiate roky 20. storočia.** Zdroj: KAZIMÍR, Milan –ZACHAROVÁ, Daniela: Trnava na starých pohľadniciach. Bratislava, DAJAMA 2007, s. 64.

vidieť. Hlavnými súčasťami interiéru chrámu potom majú byť oltár, kazateľnica nad ním, krstiteľnica a organ. V pojednaní o slohu kostola sa uvádza, že neorománsky a neogotický sloh je prekonaný a Ruppeldt ho považuje ďalej vhodný len pre katolícku liturgiu. Kritizuje tiež opakované použitie klasického pozdĺžneho pôdorysu pre potreby evanjelickej liturgie. Ruppeldt teda odmieta všetky znaky, ktoré boli vlastné spomínanému návrhu kostola od Ludwiga Schöneho zo začiatku storočia.

REALIZOVANÁ PODOBA CHRÁMU

To, že organizácia evanjelickej bohoslužby bola pre Mareka veľmi dôležitá, dokazujú aj jeho pôvodné skice interiérov kostola. Na prvý pohľad je zrejmé, že návrhom interiérov venoval aspoň rovnakú pozornosť ako celkovému hmotovému zloženiu stavby či dispozícii. Čisté a pokojné vyznenie polkruhového priestoru graduje v centrálne umiestnenej kazateľnici tak, aby bola vnímateľná rovnako z ktoréhokoľvek miesta v chráme. Geometrickému zdobeniu zábradlí schodov vedúcich na kazateľnicu dominuje tvar kríža. Kazateľnicu nesie stĺp s hlavicou s prvkom palmetových listov. Nad kazateľnicou pôvodne uvažoval Marek umiestniť symboly štyroch evanjelistov. Súčasťou oltára mala byť socha Ježiša Krista, no napokon tu umiestnili masívny kríž. Sochu Krista od sochára

Aloisa Rigeleho však napokon – nevedno, kedy presne – predsa len na oltár umiestnili a nachádza sa tu dodnes. Po obidvoch stranách oltára sú polkruhovo ukončené niky. Do tej ľavej Marek umiestnil krstiteľnicu. V strednej nike inštalovali organ.

Marek venoval pozornosť aj akustike priestoru. Z farebných náčrtov priestoru kostola je zrejmé, že sa snažil aj o dosiahnutie ideálnych svetelných podmienok, ktoré by dokázali umocniť účinok bohoslužby a celkového pôsobenia priestoru. V popoludňajších hodinách preniká do chrámu slnečné svetlo, ktoré pôvodne tlmili (trieštili) členitejšie okná s matnými sklami. Dubové lavice majú čiastočne historizujúci tvar s elegantným náznakom barokových volút. Lúčovito sa rozbiehajúce železobetónové prievlaky priznané na strope chrámu prirodzene dotvárajú duchovnú podstatu priestoru bez toho, aby tento priznaný moderný konštrukčný prvok pôsobil cudzo. Jozef Šimončič vo vzťahu ku konštrukcii krovu kostola napísal: „Pri evanjelickom kostole z roku 1924 od architekta Josefa Mareka sa najčastejšie poukazuje na to, že centrálne riešená budova dostala závesný strop. Bola to smelá novinka, ale prednosť architektúry je skôr v jej zladenosti s okolím.“¹³ Podobu závesného stropu máme zachytenú na pôvodných Marekových projektoch a podľa aktuálnej podoby kostola sa zdá, že krov nebol

dosiaľ vymenený aj napriek tomu, že niekedy v osemdesiatych rokoch jeho časť spadla a musela byť obnovená. Možno boli teda vymenené a zosilnené niektoré prvky, ale jeho základná konštrukcia zrejme zostala.

Zovňajšok kostola, tak ako sme už konštatovali, je vskutku výsledkom vnútorného priestoru, s čistými fasádami bez znakov dobového národného slohu. Valec a naň dosadajúci kužeľ strechy vytvárajú dojem rotundy, ku ktorej Marek priradil ďalšie objemy postranných schodiskových veží vo vyváženej kompozícii. Historizmus tu, pravda, prítomný je, avšak v Marekovom poňatí dosahuje úplne inú úroveň, ako to bolo pri pokusoch o evanjelický kostol začiatkom 20. storočia, ale napokon aj voči súťažným návrhom z bezprostrednej súťaže.

JEDNODUCHO ZVLÁŠTNY KOSTOL

Už v čase vzniku evanjelický kostol vnímali ako jedinečnú stavbu v rámci celého Československa. V mnohom skutočne nemá paralelu. Vzdialene ho môžeme porovnávať azda len s centrárou oválneho tvaru v Pliešovciach, dielom Michala Milana Harminca, ktoré však vzniklo neskôr, v roku 1927.¹⁴

Hodnoty stavby evanjelického kostola v Trnave boli známe už dlho, no k ich definovaniu sa pristupovalo skôr intuitívne, so zohľadnením zvláštnej formy kostola, jeho osadenia v rámci nárožného pozemku na

9 Interiér evanjelického kostola v Trnave v súčasnosti. Autorka: Katarína Haberlandová, 2015

rozhraní námestia a parku, v dotyku hradieb a historického jadra Trnavy.

Výstavba evanjelického kostola bola bezpochyby jednou z najväčších udalostí stavebného rozvoja Trnavy po roku 1918. Prišla v období, keď „povstalo“ heslo z Kollárovej Slávy dcery: „Kdo chce žíti, ať se kývá.“ Dokončenie kostola prišlo 26. októbra 1924. „Bola to slávnosť epochálna. Bol to imponantný sprievod, keď všetci tí domáci viery v riadnych šesťstupoch šli od starej modlitebne do nového kostola. Na čele šli prví evanjelickí biskupi slovenskí dr. Juraj Janoška a dr. Samuel Zoch, vyše 40 kňazov v ornátoch, mnoho cirkevných hodnostárov zo svetského stavu a aj mnoho kantorov. Dojímavého aktu posviacky zúčastnili sa aj vyslanci inoveriacich cirkví, taktiež i miestnych úradov. O koľko to bolo krajšie ako volakedy, keď zástupy hrnuli sa pred evanjelický chrám, aby ho odobraly.“⁴¹⁵

Autorka spracováva dizertačnú prácu na Fakulte architektúry STU v Bratislave na tému *Život a dielo architekta Josefa Mareka (1889–1965)*. Školiteľ: prof. Ing. arch. Matúš Dulla, DrSc.

- 1 HALAS, František: Neklidné vzťahy. Svitavy, Trinitas 1998, s. 38.
- 2 KLIMEK, Antonín: Boj o Hrad. Praha, Panevropa 1996, s. 23.
- 3 KRIVOŠOVÁ, Janka a kol.: Evanjelické kostoly na Slovensku. Liptovský Mikuláš, Transcius 2001, s. 245.
- 4 MANDEL, Juraj: Umenie po prevrate. In: Trnava 1238–1938. Vydala Rada mesta Trnavy na pamäť 700-ročného jubilea. Spolok sv. Vojtecha v Trnave 1938, s. 312.
- 5 DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta: Architektúra Slovenska v 20. storočí. Bratislava, Slovart 2002, s. 325.
- 6 JANOVIČEK, Arpád: Dejiny evanjelickej a. v. cirkevného sboru v Trnave. In: Trnava 1238–1938. Vydala Rada mesta Trnavy na pamäť 700-ročného jubilea. Spolok sv. Vojtecha v Trnave 1938, s. 258.
- 7 Dostupné na: <http://www.architektenlexikon.at/de/568.htm>
- 8 MANDEL, Juraj: Umenie po prevrate. In: Trnava 1238–1938. Vydala Rada mesta Trnavy na pamäť 700-ročného jubilea. Spolok sv. Vojtecha v Trnave 1938, s. 313.
- 9 Dostupné na: <http://liberec-reichenberg.net/organizace/karta/nazev/20-efenberger-u-noppes>
- 10 Fedor Ruppeldt je aj autorom state Slovenskí evanjelici v Amerike (v Spojených štátoch) z roku 1931, ktorá vyšla v edícii Cirkevných listov ako „zpráva o svojej návšteve u slovenských evanjelických a. v. cirkví v Spojených štátoch amerických, ktorú (Ruppeldt) urobil ako delegát Cirkvi evanjelickej a. v. na Slovensku v dňoch: od 7. septembra 1930 do 24. januára 1931.“ Ruppeldt sa tu však prekvapivo architektúrou evanjelických kostolov v Amerike nezaobrá.
- 11 POHANIČOVÁ, Jana – DULLA, Matúš: Michal Milan Harminec (1869–1964), architekt dvoch storočí. Bratislava 2014, s. 146.
- 12 RUPPELDT, Fedor: Evanjelický kostol (úvaha o stavbe, slohu a o vnútornom zariadení evanjelického kostola). Liptovský Mikuláš, Transcius 1924, s. 3.
- 13 ŠIMONČÍČ, Jozef – WATZKA, Jozef (zost.): Dejiny Trnavy. Trnava 1989, s. 320.
- 14 KRIVOŠOVÁ, Janka a kol.: Evanjelické kostoly na Slovensku. Liptovský Mikuláš, Transcius 2001, s. 263.
- 15 JANOVIČEK, Arpád: Dejiny evanjelickej a. v. cirkevného sboru v Trnave. In: Trnava 1238–1938. Vydala Rada mesta Trnavy na pamäť 700-ročného jubilea. Spolok sv. Vojtecha v Trnave 1938, s. 258.